

Зовнішня політика Римської імперії в добу правління імператора Траяна (за даними Діона Кассія)

При вивченні історичних подій Римської імперії у другій половині I – першій половині III ст. центральне місце посідає “Римська історія” Діона Кассія Кокцеяна (155 - 235 рр.). Цей грецький автор із Віфінії залишив чи не єдиний докладний опис подій правління імператорів династії Антонінів та Северів. Нажаль у вітчизняній історіографії перекладів праці Діона немає. Щоб заповнити цю прогалину ми подаємо докладну інформацію та переклад 68 книги, яка присвячена правлінню імператорів Нерви та Траяна. Ця частина містить виклад головної події у житті племен Карпатського регіону, а саме дакійських війн імператора Траяна (101-106 рр. н.е.). Переклад зроблено за текстом оригіналу, опублікованому в 1864 році Людовіком Діндорфом (Dionis Casii Cocceiani Historia Romana. Cum annotationibus Ludovici Dindorfii. Lipsiae. In aedibus V.G. Teubneri. 1864. Vol.IV.)

Сама праця Діона Кассія нараховує 80 книг і написана давньогрецькою мовою. Частина з них дійшла до нас у більш пізньому та скороченому варіанті у викладі візантійських письменників Ксифіліна та Зонари. Це в основному торкається тої частини “Римської історії”, яка описує події з 9 р. н.е. до правління Елагабала (55 - 80 книги). Історії стосунків із племенами Карпатського регіону Діон Кассій торкається, коли розповідає про дакійські війни Доміціана (книга 67, розділи 6, 7, 10), опис подій дакійської кампанії Траяна (книга 68, розділи 6, 8-14). У рукописах Діона Кассія не збереглося описів подій правління Антоніна Пія та початку правління Луція Вера та Марка Аврелія. В епітомах Ксифіліна (X ст.) збереглися лише фрагменти 71 книги (розділи 7-15), в яких є інформація про перебіг Маркоманнських війн (166 - 180 рр.). Детальному висвітленню римсько - варварських відносин присвячені також фрагменти 72 книги (розділи 2,3), де мова йде про правління Коммода й угоди між ним та племенами, що проживали поблизу Карпатських гір.

Проблема достовірності інформації, яка викладена в праці Діона Кассія, завжди хвилювала антикознавців. Ряд учених сумнівався у повноцінності історичної інформації, що передавав Діон Кассій. Тон критичного негативізму започаткував ще Теодор Моммзен. Проте причина цього негативного відношення мала й об'єктивну природу. По-

перше, інформація Діона для ряду періодів не могла бути перевірена інформацією інших джерел. По-друге, сам стиль викладу матеріалу, уривчастий, непослідовний, короткий викликав такі сумніви. Правда слід зазначити, що власне стиль цей не є авторським. Це переказ із творів візантійських письменників, які подавали в такий спосіб інформацію Діона.

Сам Діон Кассій вважав, що в завдання історика входить правдива оцінка історичних подій, яка повинна виключати більш широкі аспекти, та виключати суб'єктивні та анекдотичні факти. В той же час, як представник античної історіографії, він вважав за потрібне застосовувати риторичні прийоми, тобто "підсвічувати" слабкі, сухі факти та розкривати події ефектно, з елементами драматизму, пафосу та інших літературних засобів.

Вивчаючи питання достовірності та повноти свідчень Діона Кассія, необхідно торкнутися умов створення "Історії" та біографії самого автора. Основна частина його праці (34-62 книги) була написана в період між 207 - 219 роками. Діон Кассій про це повідомляє: "Отже, я зібрав усі свідчення про справи, здійсненні римським народом від заснування міста до смерті Септімія Севера, та зібравши все це впродовж десяти років, я потім виклав в своїй історії за дванадцять років. Буде записано в ній і все решта, що буде здійснюватися поки я живий." (Dio Cass., 72, 23). Таким чином, перехід від опису подій ранньої історії до подій життя Римської імперії, який безпосередньо стосувався життя автора був чітко усвідомлений Діоном. Він навіть залишив інформацію: "Про це, так само, як і про наступне, я повідомляю не на підставі чужих слів, а за власними спостереженнями." (Dio Cass., 72, 4, 2). Тобто, мова може йти лише про компетентність історика та джерела його власної обізнаності.

Сучасний дослідник Діона Кассія Ф. Міллар вважає, що книги, в яких знайшли відображення історії стосунків Римської імперії з племенами Карпатського регіону були написані в період з 218 по 222 рік (Millar, 1964, p. 31, 169). Зібрати докладну інформацію історик міг під час відвідань Паннонії у 218 - 219 роках. Римський сенатор та консуляр Діон Кассій був у складі делегації, яку очолював сам імператор Елагабал.

Насправді серед усіх істориків, які описували історичні події у Карпатському регіоні важко знайти людину, яка була більш компетентна ніж Діон Кассій. Слід врахувати, що у 226-228 роках він був намісником Верхньої Паннонії. Описуючи варварські звичаї та етнічну ситуацію, історик звісно притримувався римської традиції, яка була започаткована Корнелієм Тацитом, і полягала у протиставленні римського світу ("ми") і варварського середовища ("вони"). Діон особливо підкреслює

визмов'язок суворого клімату та войовничості, дикості, агресії місцевих племен (Borzsak, 1936, s.34-37).

Хоча ряд критичних зауважень щодо інформації Діона слід мати на увазі. У намісника провінції не склалися стосунки з жителями провінції та легіонерами з паннонського гарнізону (Винпер, 1923, с.36; Колосовская, 1973, с.45). Напружені стосунки із солдатами-паннонцями з преторіанських когорт привели до того, що імператор Александр Север звільнив Діона Кассія від необхідності бути особисто присутнім під час вступу на посаду консула в Римі (другий раз за життя). Це привело до відповідної неохочливості у висвітленні питань внутрішнього розвитку провінції та відповідним оцінкам історичного матеріалу.

Тим не менше, як представник римської адміністрації Діон Кассій у всіх питаннях висловлював офіційну точку зору на проблеми стосунків із варварами. Його інформація про етнічну та політичну ситуацію підтверджується епіграфічними матеріалами. Усе це дозволяє вважати його твір дуже цінним джерелом не тільки для висвітлення подій римської історії, але й питань історичного розвитку Карпато - Дунайських земель.

Ми вирішили подати весь текст 68-ої книги, щоб не руйнувати тканину оповідання, але супроводжуємо його історичними коментарями. Події, викладені в книзі, торкаються часу з 96 по 117 рік.

Діон Кассій Кокцеян "Римська історія" Книга 68

1. Після Доміціана римляни проголосили імператором Нерву Кокцея (96-ий рік). Через ненависть до Доміціана всі його статуї, переважно срібні і багато золотих були переплавлені з цього металу отримали багато грошей.

2. І тріумфальні арки, споруджені на честь його одного, були зруйновані. Нерва звільнив усіх, звинувачених у святотатстві і повернув вигнанців. А рабів та відпущеників, що зводили наклепи на своїх господарів він наказав винищити всіх і не дозволив для людей такого гатунку висувати жодного іншого звинувачення, так само як і звинувачення кого-небудь у святотатстві чи в прийнятті юдейської віри.

3. А багатьох із пліткарів він навіть стратив, серед них і філософа Суру. І коли на підставі цього виникло велике заворушення, тому що всі почали звинувачувати усіх, кажуть, консул Фронтін промовив: "Погано мати такого імператора, за якого нікому не дозволено робити нічого, але набагато гірше, коли все всім дозволено". Почувши таке, Нерва на

майбутнє припинив це. Нерва був слабкий через старість і хворобу, яка постійно викликала в нього нудоту, щоб він не з'їв.

II. Він заборонив ставити собі статуї як срібні, так і золоті. А майню приватних осіб, що перебувало в скарбниці, він повернув тим, у кого відняв його без будь-яких підстав Доміціан. Римським громадянам, які перебували в злиднях, він дав землю, вартістю до 600 сестерціїв і деяким особам сенатського прошарку дозволив ці ділянки продавати та ділити.

2. Оскільки він потребував грошей, він продав багато свого одягу та посуду, срібного та золотого, і не тільки зі свого власного майна, але і з майна принцепса та багато помість та будинків і всього іншого, крім тих речей, які були йому самому потрібні. В визначенні вартості за все це він не був скупим, але виявив свою благосхильність до багатьох.

3. Він відмінив багато жертвоприношень, різних циркових вистав та деякі інші видовища, щоб по можливості скоротити витрати на їх проведення. Він дав клятву в сенаті, що жоден із senatorів не буде покараний за його наказом, і витримав цю обіцянку, не зважаючи на те, що з цього приводу, на нього зводилися наклепи. Він не приймав жодного рішення, не порадившись із поважними особами держави, та видав багато законів.

4. По-перше, він заборонив каструвати чоловіків і не дозволив одружуватися з дочками своїх братів. Він не вагаючись прийняв колегою консулом Вергінія Руфа (97 рік), який за свої перемоги багаторазово отримував титул імператора і наказав зробити напис на його могилі, що він перемігши Віндекса, здобув славу не для себе, а для інших.

III. Нерва був настільки добрим принцепсом, що іноді насмілювався казати, що він нічого такого не зробив, через що не міг би, склавши із себе повноваження, жити в безпеці приватною особою.

2. Коли ж Кальпурній Красс із давнього роду Крассів із деякими іншими, склав проти нього змову, він, поки ще не було відомо, що заколот розкритий, запросив заклотників у цирк. Розмістивши їх поруч із собою він запропонував Крассу, як часто це робилося, перевірити чи достатньо гострі мечі у бійців на арені, а на справді, щоб показати їм, що йому байдуже, коли померти, хоч би й тут у цирку.

3. Касперій Еліан, якого ще Доміціан призначив префектом преторіанців, підбурив солдат, щоб вони вимагали від Нерви страти деяких військових трибунів. Їм Нерва відмовив і виступив проти них із відкритим горлом, яке можна було б тут же перерізати. Хоча він цим нічого не досяг, оскільки особи, страти яких вимагав Еліан, вже були вбиті.

4. Отже, Нерва, зважаючи на свою старість, розумів, що не може

... давати у всіх повагу й острах, піднявся на Капітолій і так промовив гучним голосом: "Нехай це буде на щастя та благополуччя сенату та римського народу, і мені самому, я всиновоюю Марка Ульпія Нерву Гравіна". Через декілька днів він оголосив його в сенаті Цезарем і призначив командуючим війська в Германії, своєю рукою написав йому: "Ти сам своїми військами пометися за всі зради данаційям. Заради наших племен, яка на думку П.Олівія закінчилася будівництвом переправи в районі Братислави (Oliva, 1959, s.202) та ряду військових таборів в районах Малих Карпат).

IV. Так Траян став Цезарем, а незабаром і імператором, хоча у Нерви і були родичі. Проте родинні зв'язки він не поставив вище добробуту держави, і, навпаки, його не втримало від цього кроку і те, що ця людина була іспанського походження і навіть не італійського, і що до нього ніхто не мав у Римі влади, не будучи римлянином (Траян не був жителем Італії, а був провінціалом, народженим в Іспанії). Він притримувався переконання, що при цьому слід зважати на особисті риси людини, а не на його батьківщину. Закінчивши цю справу, він помер. (98 рік). Правив він 1 рік, чотири місяці та 9 днів. Прожив він 65 років, 10 місяців, 10 днів.

V. Траян ще до вступу на престол, бачив у сні чоловіка похилого віку в туніці і претексті з вінком на голові, яким зображувався сенат і він спочатку приклав каблучку печаткою на лівій своїй ключиці, а потім на правій.

2. Коли він став імператором, він багато писав сенату і перш за все, що він ніколи не стратить жодної доброї людини і не посоромить її, і це він робив не тільки тоді, але і пізніше ще скріпив клятвою і дотримувався її, хоча і був підданий критичі.

3. За своєю природою він був далекий від блюзнірства, хитроців та суворості, любив усіх добрих людей, наближував їх до себе, турбувався про них, а до інших відносився байдуже. Також додавав йому солідності його вік.

4. Еліана і тих солдат преторіанців, які виступили проти Нерви, він викликав в Рим, ніби хоче скористатися їхньою допомогою, а насправді прибрав їх із свого шляху. (99 рік). Приїхавши в Рим, він зробив багато для виправлення недоліків в управлінні та в інтересах добрих громадян, бо турбота про державу була для нього на першому місці.

5. Він багато допомагав містам Італії у вихованні дітей і обдаровував їх благодіяннями. Дружина його Плотіна, коли вперше вступала в палатий, звернулася зі сходинок до натовпу зі словами: "Я входжу сюди дружиною,

якою хотіла би і вийти звідси!" І під час усього принципату вона не викликала жодного дорікання до своєї поведінки.

VI. Після деякого часу перебування в Римі, Траян відправився з військом до даків (100 рік), взявши до уваги результати спостережень за ними. Він непокоїся тим, що їм (дакам) щорічно сплачуються такі гроші, і що з кожним днем зростають їхні сили, і, як він помітив, зростає їхня зухвалість. (Результат мирної угоди Доміціана з Децебалом 90 р. Римляни зобов'язувалися виплачувати субсидію та надсилати військових спеціалістів. На Дігісіа, брата Децебала була покладена діалема в Римі. Сам Децебал відмовився бути присутнім у Римі).

2. Дізнавшись про його виступ, Децебал перелякався, він знав, що раніше він переміг не римський народ, а Доміціана, а тепер перед ним війна як з римським народом, так і з імператором Траяном, який відзначається справедливістю, хоробрістю й суворістю звичай.

3. У нього (Траяна) були потужні фізичні сили, бо він став імператором у 42 роки, які дозволяли з легкістю виконувати будь-яку працю нарівні з усіма іншими, і він був такий міцний духом, що ані юність не робила його нерозважливим, ані вік не робив його повільним, нерішучим.

4. Нікому він не заздрив, нікого не знімав із посад. Усіх хороших слуг винагороджував відзнаками та підвищенням по службі. Тому нікого з них він не боявся і не відчував ні до кого ненависті. Він не зазіхав на чуже майно та уникав несправедливих страт.

VII. Він багато доклався до переговорів про війну та мир: передусім він спорудив необхідні будівлі, проклав шляхи, відбудував гавань, державні та суспільні споруди і все це без пролиття крові. Він володів великодушним характером і полюбляв усе величне.

2. Після того як він відбудував зруйнований цирк і зробив його більшим та кращим, то він написав на ньому, що відбудував його так, щоб вистачило для римського народу. Він прагнув більше заслужити любов громадян, ніж почесні від них. З народом він поводився полюдськи, з сенаторами з пошаною.

3. З усіма він був люб'язний і тільки у ворогів викликав страх. Охоче брав участь у полюваннях, в бенкетах друзів і в серйозних обговореннях справ, він часто сидав четвертим в екіпаж, з'являвся в чимусь будинку без своєї охорони і там розважався та веселився.

4. Риторика, необхідної для виголошення промов він не вивчав, але практично нею користувався і твердо знав. Усе, що було у Траяна, було найкращим. Хоча я знаю, що він захоплювався хлопчиками і любив випити, але дорікати йому за це можна було б, якщо він при цьому робив

чи відчував щось ганебне чи непристойне. Але він навіть якщо вип'є багато вина, завжди залишався тверезим, і його любовні пригоди нікому не завдавали кривди.

5. Хоча він дуже захопився військовими справами, однак він задовольнявся тим, що мав успіх у війні, що громив ворога і збагачував свій достаток. І ніколи з ним не траплялося того, що буває в такій військовій обстановці, коли солдати стають зухвалими й нестриманими. Він завжди вмів їх тримати в межах обов'язку та служби. Саме тому у Децебала були всі підстави його боятися.

VIII. Коли Траян привів своє військо до даків і був уже недалеко від міста Тапе (район Олтенії), де вороги розташувалися табором, до нього потрапили величезні піхви (або гостроконечник), на яких латинськими літерами було написано, що бурри та їх союзники переконують Траяна повернутися додому та зберігати мир. (101 рік).

2. Проте Траян тим не менш вступив у битву. В ній було знищено чимало ворогів, однак і у римлян було багато поранених. Коли Траян побачив, що люди, яким було доручено піклуватися про поранених не справляються, він сам не пошкодував свого одягу, та розірвав туніку на стрічки і віддав для перев'язки ран. На честь загиблих у цій битві він спорудив вівтар і наказав щорічно молитися за них.

3. Потім він підвіся на пагорбі і, піддаючись небезпеці, переходячи з гори на гору, дістався столиці даків. А Луцій (Квінт Луцій) вів наступ на ворогів з іншої сторони і спричинив їм великі втрати, а багатьох узяв у полон живими. Після цього Децебал відправив до Траяна посольство.

IX. Децебал надіслав послів навіть раніше ніж був переможеним і на цей раз не з числа простоволосих, як раніше, а одягнутих у шапки (pileati) і при цьому найзначніших.

2. Коли вони, відкинувши зброю, простерлися на землі перед Траяном, вони просили передусім, щоб Децебалу була надана можливість особистої зустрічі та бесіди з імператором, а сам він обіцяв виконати все, що від нього буде вимагатися. А якщо цього не буде дозволено, нехай до нього буде надіслано когось із ким би він міг домовитися про мир. До нього були надіслані з таким дорученням Сура і префект преторія Клавдій Ліліан. Проте нічого не було досягнуто.

3. З ними Децебал не наважився домовлятися й надіслав інших послів. А тим часом Траян захопив гори з укріпленими фортецями, і знайшов там зброю, облогові пристрої і, нарешті, знак легіону захопленій у Фуска. (Префект преторія Корнелій Фуск був розгромлений у 86 році в південних Карпатах і втрапив V легіон Alauda "Жайворонок").

4. Тепер Децебал з цього приводу і ще тому, що Максим в цей час

закопив у полон його сестру та якийсь укріплене місто, згодився на всі умови, крім тих, які були висунуті раніше, не тому, що мав намір наполягати на цьому, але щоб мати вихід у цій ситуації.

5. Отже, він погодився надати всю зброю, облогові пристрої та майстрів, які їх зробили, повернути перебіжчиків, зрити передові укріплення, звільнити захоплені території (землі між Дунаєм та Південними Карпатами) і рахувати своїми друзями та ворогами тих самих, що і римляни (мова йшла про союзників римлян – буррів та язигів та племена бастарнів та роксолан, які вважались ворожими для Риму), не затримувати більше жодного римлянина.

6. Не брати до себе на службу жодного солдата з римської території (мова йде про гетів із мезійських допоміжних з'єднань, які часто перебігали на бік даків). На все це він погоджувався, хоч і проти своєї волі, він сам прийшов до Траяна і відкинувши зброю скинув перед ним голову.

7. Той надіслав із цього приводу послів у сенат для затвердження мирної угоди. Уклавши угоду і залишивши табір у Сармізгетузі та укріпивши решту території гарнізонами, Траян, врешті решт повернувся в Італію (102 рік).

X. (103 рік). Коли послі Децебала були введені в сенат, вони увійшли туди, знявши зброю і склавши руки як полонені благами прийняти умови перемир'я. Після цього затвердження вони отримали зброю назад.

2. Після цього Траян відсвяткував триумф над даками й отримав титул Дакського. Тоді він ввів у амфітеатр гладіаторів, боями яких він милувався, а потім танцюристів, одного з яких, Пілада, він любив. Однак, як людина військова, він менше займався іншими справами і, зокрема, судовими, але тоді на форумі Августа і в так званому портику Лівії, а часто і в інших місцях він здійснював судові промови з трибуни.

3. Оскільки приходили відомості, що Децебал порушує умови миру: збирає зброю, приймає перебіжчиків, будує укріплення, турбує сусідів (Децебал звертається по допомогу до бастарнів та роксолан), засилаючи до них послів, спустошуючи землі тих, котрі були ворожими з ним і вже захопив частину земель язигів, яку Траян їм (дакам) не повернув, незважаючи на їх благання. Внаслідок цього всього Децебал знову був проголошений в сенаті ворогом римського народу, і Траян знову відправився в Дакію, щоб провести цю війну самому, а не доручати її жодному іншому полководцю (104 рік).

XI. Децебал, через те, що багато даків перейшли на сторону Траяна, а також через інші обставини знову просив миру. Його неможливо було переконати, щоб він здався сам і склав зброю, він відверто зібрав військо

і закликав сусідів узяти участь у війні на тій підставі, що якщо вони його тепер зрадять, вони опиняться в більшій небезпеці.

2. Безпечніше і легше їм бути в союзі з ним, поки вони не зазнали поразки та відстояли свободу, ніж якщо вони будуть байдужі до поразки даків і згодом будуть переможені та позбавлені своїх союзників.

3. І хоча Децебал потаємно володів військовою силою, проте, діючи брехнею та підступом, він мало не призвів до загибелі Траяна. Він надіслав перебіжчиків у Мезію, щоб підготувати підступне вбивство Траяна. Траян і раніше був доступний усім, і особливо тепер, через різні військові клопоти, він надавав усім бажаним можливість зустрітися з ним і переговорити. Проте і на цей раз змовники не мали вдачі тому, що один з них викликав підозру. Був схоплений і під тортурами видав свою таємницю.

XII. Потім Децебал закликав до себе командуючого римським легіоном Лонгіна, який особливо обтяжував його під час бойових дій і вмовив його прийти до нього для ведення переговорів, бо, як він вирішив прийняти умови, які від нього вимагалися. Коли той прийшов, він (Децебал) почав відверто запитувати, щоб узнати про подальші наміри Траяна. Той нічого не хотів говорити, хоча і залишився на свободі.

2. Потім знову був надісланий посол до Траяна, який висловив прохання, щоб Траян влаштував йому землі до самого Істра та виплатив гроші, які даки витратили на війну. За це він обіцяє відпустити Лонгіна. Тоді Траян дав йому невизначену відповідь, із якої було незрозумілим, яке значення надає Траян Лонгіну, чи прирікає його до загибелі, чи готовий сшлатати дорогий викуп за його життя.

3. Обмірковуючи таку відповідь, Децебал втратив чимало часу. А Лонгін тим часом здобув собі через відпущеника отруту. Тоді він пообіцяв Траяну примирити його з Децебалом, щоб не викликати варту. Потім він підозр про його задуми та не примусити посилити варту. Потім він написав Траяну листа з проханням про прощення і віддав його відпущеникові для передачі Траяну, подбавши про його безпеку. Після того як відпущеник відбув із дорученням, вночі Лонгін випив отруту і помер.

4. Коли про це стало відомим, Децебал почав вимагати від Траяна повернення відпущеника, обіцяючи у відповідь видати тіло Лонгіна та ще 10 полонених і навіть відрядив центуріона, який був взятий під варту разом із Лонгіном, щоб він прискорив цю справу. Від нього всі дізналися про те, що трапилося з Лонгіном.

5. Але Траян не повернув ні центуріона, ні вільновідпущеника, визнавши, що це має більше значення для величі імперії, ніж його доля

чи похорон Лонгіна.

XIII. Тим часом Траян розпочав будівництво кам'яного моста через Дунай. За цю його справу, я не можу підібрати слів для його звеличення. Тому що, якщо всі інші споруди Траяна величні, цей міст перевершував їх усі. В цього мосту було 20 стовпів чотирихгранної форми з тесаного каменю, кожний з них має висоту, крім фундаменту 150 футів, ширину 60 футів, відстань між ними 170 футів, і зв'язані вони між собою арками. Хто ж залишиться байдужим до суми грошей витрачених на це будівництво чи його характером? Отже окремі стовпи були вбиті в замулене дно великої ріки, вода якої утворює водоверті, а течію не можна відвести в інше річище.

3. Я говорив про ширину ріки, але вона така не тільки в цьому місці, де було визначено найзручнішим будувати міст, в інших місцях вона ширша і розтікається в 2-3 рази більше.

4. Оскільки ріка тут переходить у вузьку течію, а далі знов розширюється, то плин її тут стає стрімкішим, а глибина більшою, і все це створювало труднощі при будівництві. З усього цього можна зробити висновок про силу духу Траяна.

5. В наш час він (міст) більше ніким не використовується й залишаються від нього тільки окремі стовпи, як доказ того, що не існує нічого, чого б не досягнув розум людини.

6. Траян будував цей міст, боячись, що коли Дунай вкрийється кригою, а хтось буде загрожувати римлянам війною, вони можуть застрягнути на тому березі ріки і щоб в такому випадку можна було легко перевести військо через міст. Проте Адріан, який остерігався протилежного, що варвари, подолавши варту біля моста, могли б легко перейти в Мезію, наказав розібрати верхню частину моста.

XIV. Отже, Траян переходив цим мостом і проводив війну швидше з впевненістю, ніж з поспіхом, і, нарешті, з великими зусиллями подолав даків. (105 рік). У цій війні він здійснив чимало справ гідних енергійного вождя та хороброго чоловіка, і чимало небезпек подолали його солдати, які мужньо воювали.

2. Серед них, один вершник, хоча і важкопоранений, був винесений з поля бою, як воїн, який ще може одужати, вирішив, що йому нема порятунку і вийшов з намету, подолавши біль, вдруге вступив у бій і врешті решт впав мертвий, здійснивши чимало славетних справ.

3. Децебал, дізнавшись, що його нова резиденція (після захоплення Сармізегетузи нова столиця даків знаходилася в районі Напоки та Потаїсси) і вся територія захоплена ворогом і що йому загрожує небезпека захоплення, наклав на себе руки. Голова його була відправлена в Рим, а

весь Дакия потрапила під владу римського народу і Траян зробив у ній провінцію.

4. Скарби Децебала, хоч і були заховані на дні ріки Саргетії, що протікала повз його палацу, все ж були знайдені. Децебал силами полонених віддав ріку у інше річище, розрив її дно і заклад туди величезну кількість золота та срібла та інших коштовних речей, які не потерпають від вологи і, закидавши це місце піском та каміння, знов повернув плин ріки на попереднє місце. Крім цього силами тих же полонених він заховав у печерах одяг і інші тканини і, коли все це було здійснено, наказав їх убити, щоб вони не відкрили таємниці.

5. Проте союзник та навіть родич Децебала Біціліс, який усе це знав, був взятий у полон та видав цю таємницю. В цей час (106 рік) намісник Сирії Пальма захопив ту частину Аравії, яка доходить до Патри і підкорив її владі римського народу.

XV. (107 рік) До Траяна, коли він повернувся в місто. Приїхало багато послів від варварських племен і навіть від індів. Він улаштував їм видовища впродовж 123 днів. Під час свят було зарізано 11 тисяч диких та свійських відгодованих тварин. Виступило 10 тисяч гладіаторів.

2. Послам, що приїхали від царів, він запропонував дивитись вистави з сенатських місць.

3. За цей час він виклав Понтійські болота камінням, уздовж шляхів спорудив будівлі, звів прекрасні мости та перекарбував усі стерті монети. Коли ж помер Ліціній Сура, він наказав його поховати за громадський рахунок і поставив йому статую. Він (Сура) був настільки багатий, що на свої кошти збудував для римського народу гімнасій.

4. Він (Сура) був настільки відданий Траяну і користувався взаємною повагою імператора, що скільки люди не намагалися звести наклеп на нього, що часто трапляється з людьми, близькими до імператора, Траян ніколи не вірив пліткам і ніколи його не підозрював. А коли вороги Сури особливо домагалися викликати сварку між ними, Траян без запрошення приходив до нього на обід.

5. Відіславши всіх охоронців із будинку Сури, він (Траян) викликав лікаря, який наносив ліки на його хворі очі, та цирульника, який голів йому бороду. Саме такий був звичай у римлян, який шанували й імператори. Адріан був першим із них, який відпустив бороду.

6. Після цього Траян, мився, обідав, а наступного дня казав своїм друзям, які звинувачували Суру: "Якщо б Сура хотів би мене вбити, він, звичайно, зробив би це вчора."

XVI. Це ознака величчя, що Траян ризикував своєю безпекою заради людини, яка звинувачена у підступі й доказ того, що Траян ніколи не вірив,

що йому слід очікувати щось погане саме від нього (Сури). Крім того, коли той займав посаду префекта преторія, він зняв з себе меч, яким був постійно підперезаний і, простягнувши його Траяну, промовив: "Візьми цей меч, і якщо я буду керувати добре, то користуйся ним для мене, а якщо погано, використай його проти мене."

2. Він поставив статую Соссія, Пальмі, Цельсія, який поважав більше за інших. А тих, котрі склали проти нього заклоти, серед яких був Красс, він покарав, розглянувши їх справи попередньо в сенаті. Він будував бібліотеки і поставив на Форумі (114 рік) величезну колону, як свій пам'ятник, щоб показати нащадкам, яку справу він здійснив. Місце тут було нерівним і він наказав його вирівняти, вказавши його рівень по висоті колони і запланувавши тут новий Форум.

XVII. Після цього він розпочав війну з вірменами та парфяни, під тим приводом, що цар Вірменії прийняв діадему не від нього, а від царя парфян, хоча насправді він розпочав війну, через прагнення до слави.

2. Вирішивши провести цю війну проти парфян, коли він прибув в Афіни, він там зустрівся з послами від Осроя, що просили в нього миру і привезли із собою дарунки. Оскільки Осрой дізнався про виступ Траяна, який цим підтвердив погрози, він (Осрой) злякався і, відмовившись від них, принизливо благав Траяна не йти на нього війною та просив Вірменію замість Партамасиріда для Пакора та його сина, і щоб самі римляни дали йому діадему, і обіцяв, що він позбавить царської влади Енесдара, який поведився невідповідним чином ані щодо римлян, ані щодо парфян.

3. Але Траян не прийняв його подарунків і не дав жодної відповіді, крім того, що відписав, що дружба пізнається не в словах, а по справах, і тому, коли він прибуде в Сирію, він зробить все необхідне. Залишаючись на цьому він пройшов усю Малу Азію, Лікію і сусідні провінції і прибув у Селевкію.

XVIII. Коли він був в Антіохії, Осроен Авагар особисто не з'явився до нього, але відправив послів із подарунками та дорученнями, складеними дружнім тоном. Він однаково побоювався Траяна та парфян та намагався догодити тим та іншим і не захотів зустрічатися з Траяном.

2. Коли він (Траян) перейшов кордон ворожої землі, назустріч вийшли сатрапи, начальники областей та царі з подарунками. Серед дарунків був і дресирований кінь, що вітався з людиною, згинаючи в колінах передні ноги і притискаючи до її ніг свою шию.

3. Отже, Траян, захопивши їх усіх без бою, направився до міст Вірменії Сагала та Елегії, шанував царя геніохів, а вірменського царя Партамасиріда покарав. Захопивши всю Вірменію, він усіх царів, що йому

добровільно скорилися, прийняв до кола друзів, а інших, що відмовили йому в покорі, узяв без бою в полон.

XIX. Це зрозуміло, тому що Партамасирід, під тиском, зробив таке: спочатку він написав Траяну, як цар і не отримав відповіді, тоді написав ударче, пропустивши всі свої царські титули. Він вимагав, щоб до нього було надіслано для переговорів намісника Каппадокії Марка Юнія.

2. А Траян, надіславши до нього сина Юнія, сам направився в Самосату і взяв це місто без бою. Звідти він поїхав у Сагалу і відзначив подарунками Анхіала, царя геніохів та мехагонів. В вірменському місті Елегії він надав можливість Партамасиріду зустрітися з ним.

3. Сам він сидів на троні між табірними укріпленнями, Партамасирід, знявши з голови діадему, поклав її до ніг Траяну, і мовчки стояв, сподіваючись, що вона буде йому повернута.

4. Коли це було зроблено, солдати підняли галас і проголосили Траяна імператором, ніби він отримав перемогу, і що перемогу назвали безкровною тому, що бачили царя Арсанда, сина Пакора, племінника Осроя, що стояв поруч із Траяном без діадери, як полонений. Переляканий Партамасирід вважав, що все це влаштовано, щоб його принизити та знищити.

5. Він повернувся, що втікати і коли побачив, що з усіх боків оточений солдатами, почав благати, щоб його не примушували говорити щось перед натовпом. Проте, його було відведено в намет Траяна, але і там, він не домігся того, що прагнув.

XX. Коли Партамасирід у розпачі вибіг із намету, Траян, зупинивши його серед табору, знов покликав до себе. Коли він (Траян) потім вийшов на підвищення, він наказав, щоб той (Партамасирід) при всіх виголосив усе те, що бажає, щоб усі знали, що між ними відбулося і щоб потім не поширював неправдиві чутки.

2. Почувши таке, Партамасирід, який не зміг більше утримуватися, з повною свободою висловився перед всіма, що він не вважається ані взятим у полон, ані переможеним, що він з'явився добровільно, будучи переконаним, що з ним не буде вчинено жодного насильства і що він збереже своє царство подібно Тірідату в добу правління Нерона.

3. І Траян, надав йому відповідь, що найбільш пасувала в цій ситуації, в якій підкреслив, що не передає Вірменії нікому, бо згідно римському законодавству вона повинна отримати правителя від римського народу. Йому ж Траян не чинив перешкод для того, щоб піти.

4. Він відпустив Партамасиріда разом із тим парфянами, які прибули з ним, надавши як супровід декілька вершників-провідників, які повинні були слідкувати, щоб ті не вступали ні з ким у переговори і не затіяли

чогось нового. А всім вірменам, що прибули з ним, Траян наказав залишатися на батьківщині, бо вони стали римськими підданими.

XXI. Тоді Траян, залишивши гарнізони у зручних місцях, прибув у Едессу і там уперше побачив Авгара. Тому що раніше він (Авгар) багати разів відправляв до Траяна послів та подарунки, але сам із тої чи іншої причини не з'являвся для зустрічі, так само як Манн, правитель сусідньої Аравії та Спорак, філарх Антемусії.

2. Тепер його переконав син Арманд, який здобув особливу прихильність Траяна своєю красою, а також зацікавлений його близьким перебуванням. Він вийшов назустріч і виправдовувався. Його простили, бо син був для нього найкращою запорукою милосердя.

3. Авгар отримав у відповідь дружбу Траяна й запрошення на обід, під час якого син царя танцював за варварським звичаєм.

XXII. Коли він (Траян) прибув у Месопотамію, вже туди прибули вісники Манна та послі миру від Манісара, який тоді воював з Осроєм, і який був готовий залишити Вірменію й Месопотамію, які захопив перед тим. Манісару Траян відповів, що тільки тоді він повірить його обіцянкам, коли той повернеться додому і підтвердить обіцянки справами.

2. Манн також викликав підозри тому, що він надав допоміжні війська царю Адіабени Мебарсану, які всі були перехоплені римлянами і втрачені для Мебарсана. Тому Траян вирішив не чекати нових проявів негостинності і сам завітав в Адіабену. Таким чином, як місто Сінгара, так і інші міста, завдяки Луція, потрапили до римлян без бою.

3. Аденістри були сильно укріпленою фортецею. Туди був посланий до Мебарсану на правах легата один центуріон, за ім'ям Сентій, проте був схоплений та закутий у кайдани, коли перебував у фортеці. Проте коли римляни підійшли до міста, він підбурив інших полонених римлян. Спільними зусиллями вони скинули кайдани, вбили начальника гарнізону і відчинили брами своїм співвітчизникам.

XXIII. Тоді римський сенат присвоїв Траяну різні титули, як "Найкращий" (Оптимус) та "Найзнаменитіший" (Арістос). Усі військові переходи він здійснював пішки разом із солдатами, навчаючи їх порядку та різного виду побудовам, здійснював переправи.

2. Він іноді спростовував неправдиві свідчення розвідки, вчив солдат зберігати бойову побудову, бути завжди напоготові та непохитними. Коли він захопив міста Нісібів та Батани він отримав титул Парфянський, проте він, пишався більше титулом Оптимус, ніж рештою, оскільки цей титул більше всього відповідав його характеру, а не тільки зброї.

XXIV. Поки Траян тут перебував (115 рік), стався сильний землетрус, спричинивши великої шкоди багатьом містам і особливо Антіохії. Поки

Траян тут зимував і сюди зібралося багато людей, солдат, посольств, приватних осіб, які приїхали на судові засідання, по торгівельним справам, чи на видовища.

2. Це лихо, яке спіткало Антіохію торкнулося всіх провінцій та народів. Цьому землетрусу передувало чимало ураганів із блискавками та незвичними поривами вітру, але ніхто не передбачував того, що після нього всього може відбутися таке лихо.

3. Бо спочатку виник великий гуркіт під землею, потім відбувся струс землі, від якого земля з одного боку піднімалася вгору, а з іншого – будівлі ніби підстрибували, і котрі були вгорі, падали й розвалювалися, інші розсипалися від тряски по землі, займаючи більшу її частину під відкритим небом.

4. І в той же час ламалися дерев'яні частини будівель, цегла та камені, відбувався страшний шум та тріск, піднімалася така пилюка, що неможливо було нічого побачити, почути, сказати самому. Багатьох людей лихо застало за межами будівель, вони були підхоплені вітром і з силою були перекинуті в інші місця, так що вони впали з висоти й або розбилися на смерть, або були покалічені.

5. Деякі дерева були вирвані з коріннями із землі. Загибло безліч людей, які залишилися у своїх будинках: одних повбивали розсипані стіни та камені, інших засипала земля.

6. Найбільше постраждали ті, у кого під камінням опинилася частина тіла, бо вони померли не зразу, але вже не могли залишитися живими.

XXV. І хоча багато з цієї безлічі людей врятувалися, проте і вони не були в певній безпеці. В одних були поламані ноги, інші залишилися без рук чи з проламанною головою, багатьох рвало кров'ю. В числі останніх був і консул Педон, який незабаром помер.

2. Коротко кажучи, не було жодного лиха, якого люди не пережили тоді. Упродовж кількох днів продовжувався землетрус, а люди були безпомічні та безпорадні. Одні були завалені уламками свого будинку, інші помирили від голоду, опинившись у порожніх проміжках між стовпами та камінням.

3. Коли ж нарешті, лихо закінчилося, люди, які проходили руїнами почули голос живої жінки. Вона була не сама, а з маленькою дитиною, яку годувала своїм молоком. І вона і дитина були відриті і залишилися живими.

4. У всьому іншому смітті, не знайшли більше живих людей, крім одного немовляти, що ще ссав груди своєї мертвої матері. Коли стали витягати з під уламків мертвих, то ніхто не радів навіть через те, що сам залишився живим.

5. Таке лихо спіткало Антіохію. Траян утік через вікно з будинку, в якому його застав землетрус, і якийсь чоловік надзвичайно сильний і великого росту вивів його на вільне місце. Таким чином він залишився живим, лише з незначними подряпинами. І хоча землетрус тривав ще декілька днів, він працював на іподромі під відкритим небом.

6. Гора Казіон була так розколена, що її вершина нахилилася і, здавалося, впаде на місто та раздавить його. Інші гори так просіли, що там, де ніхто не бачив води, із землі виступили потужні води, і навпаки, там, де вони протікали вони вичерпалися.

XXVI. На початку весни Траян вступив на ворожу землю. Проте, оскільки та область, яка прилягала до ріки Тигр, не мала будівельного лісу. Він наказав, кораблі, які були збудовані поблизу Нісібіса, наказав підвезти до ріки на возах. Сконструйовані вони (кораблі) були так, що їх можна було розбирати, а потім знову збирати.

2. Потім він зв'язав ріку мостом із Кардінськими горами, що було важко зробити, оскільки цьому перешкождали варвари, які стояли на протилежному березі. Але у Траяна було безліч кораблів і так багато солдат, що швидко будували нові кораблі, а інші вже наповнені солдатами у важких обладунках та стрілками, відбили напад ворога, інші намагалися перейти через ріку в інших місцях.

3. Варвари, перелякані цим маневром і, побачивши стільки кораблів, споруджених у місцевостях без лісу, самі показали спину. Римляни форсували ріку і підкорили своїй владі всю Адабену, це частина Ассирії навколо Ніневії, в яку входять і Арбели й Гавгамели, поблизу яких Александр розбив війська Дарія. Ту частину Ассирії декотрі називають Атирією, тому що варвари часто подвійну ("сігму"), перетворюють в ("тау"). Після цього він дійшов до самого Вавилону через безліч пустель, заповнених ворогами. І сили Парфії зменшилися через чисельні міжусобиці, які там усе продовжувалися.

XXVII. Тут Траян побачив асфальтове озеро, з якого брали матеріал для вавилонських мурів. У нього була міцність, що коли його змішували з цеглою та дрібною жорствою, він надавав мурам міцності, яка дорівнювала стінам із каменя чи з металу.

2. Також він оглянув дельту ріки, від якої піднімаються такі важкі випари, що вбивають всі земні живі істоти, навіть якщо вони вдихнули тільки незначну їх долю. І оскільки ці випари піднімаються вверх і широко розносяться у повітрі, то вся ця місцевість є непридатною для поселення. Тепер випари ніби затрималися в одному місці.

3. Але я бачив таке ж явище в іншому місті, а саме в місті Гіера в Малій Азії і дослідив це на птахів, а сам спостерігав, перебуваючи над

ними. Бо там випари замикаються у водоймищі, над яким збудована споруда, з якої можна робити спостереження. Це випаровування вважається смертельним для всього живого, крім кастрованих чоловіків; причину цього я ніяк не можу пояснити; але я це бачив і про це чув, тому й передаю це як чув і бачив.

XXVIII. (116 рік) Траян склав план каналу, який повинен був у'єднати води Євфрату та Тигра, щоб ним провести кораблі з будівельниками моста. Але, побачивши, що вода в Євфраті тече набагато нижче, ніж у Тигрі, він змінив свій план, побоюючись, що Євфрат може стати мілководним та непридатним для судноплавства.

2. Таким чином, він перевів кораблі за допомогою насипних валів, через місцевість де найкоротша відстань між річницями, де Євфрат розливається в заболоченій місцевості, і зливається з Тигром у загальній дельті. Траян переправився через Тигр і потім вступив у Ктесифон. Прийнявши капітуляцію цього міста, він був проголошений імператором і закріпив за собою титул Парфянського.

3. Сенат у Римі прийняв багато декретів для прославлення Траяна і, насамперед, щоб він отримав стільки тріумфів, скільки схоче. Після взяття Ктесифона Траян побажав спуститися вниз за плином Тигра до Червоного моря. Це затока в океані, який називають Еретрейським, за ім'ям Еретрея, який тут царював.

4. Без усяких ускладнень він узяв острів Мезей на річці Тигр, де царював Афабал. Він залишився на престолі, але на нього була накладена данина. Однак тут Траян потрапив у складну ситуацію через сильну бурю, швидкої течії Тигру й хвилювання моря. Проте жителі міста Вал Спасіна віддані Афамабала, дружньо прийняли Траяна.

XXIX. Звідти він дійшов, аж до самого океану. Дізнавшись про його природу і, побачивши корабель, який плів в Індію, він промовив: "І я, якщо б був молодим, поплив в Індію". Після цього він дуже зацікавився Індією і допитливо розпитував про її звичаї, вважаючи Александра щасливим та говорив що сам зайшов далі ніж він.

2. Про це він писав сенату, але не зміг довести справу до кінця розпочатого походу. З цього приводу сенат, крім іншого, прийняв постанову про надання тріумфів над країнами, якими він сам забажає. Дійсно, через безліч завойованих племен, яких описав Траян, сенат не міг їх ані добре знати, ані правильно назвати.

3. Між інших постанов сенат наказав спорудити на його Форумі тріумфальну арку і готувався вихати назустріч йому як можливо далі. Проте доля вирішила інакше, щоб Траян вже ніколи не повернувся в Рим

і щоб не здійснив уже нічого більш значного, гідного його попередніх справ і навіть загубив децю з того, що завоював раніше.

4. В той час, коли він плів океаном і повертався звідти, всі завойовані ним міста звільнилися. Вони повстали, вигнали або знищили гарнізони.

XXX. Траян дізнався про це, ще на кораблі. Він поплив туди (в Індію), через розповіді та легенди, які не відповідали побаченому. Крім насипів землі, каміння, руїн він нічого не побачив. Він це робив і через Александра, якому здійснив жертвоприношення, на тому місці де він закінчив життя. Дізнавшись про повстання, він надіслав проти повсталих Луція та Максима.

2. Останній загинув через поразку в бою, але Луцій успішно все виконав і повернув Нисібіс, захопив Едессу та, пограбувавши її, знищив. Легатами Ерусієм Кларом і Юлієм Александром була захоплена і спалена Селевкія.

3. Траян, побоюючись, що парфяни можуть здійснити повстання, вирішив дати їм царя. І, прибувши у Ктесіфон, він зібрав на великому полі римлян та парфян, які були присутніми. Піднявшись на високу трибуну, він похвалився своїми успіхами та призначив царем Партамаспата і поклав на його голову діядему.

XXXI. Після цього він відправився в Аравію до атренів, які від нього відклялися. Ця земля не велика і не багата й сусідня з нею область на великій відстані зайнята пустелями, майже без води, а та, що є до того ж непридатна для вживання. Там недостатньо лісу та корму для худоби.

2. Ці обставини не дозволяють завойовувати її з великою кількістю людей, бо вона захищається сонцем, якому вона посвячена. Отже її не могли захопити, ні тоді Траян, ні пізніше Север, хоча вони і зруйнували частину укріплень.

3. Траян підвів вершників до самих стін (столиці), але вони були відігнані назад майже до табору. Сам Траян, який пересувався з кіннотою, змушений змінити царське вбрання, щоб залишатися невпізнаним, ледь уникнув поранення. Проте варвари через значну свиню та поважність його обличчя, що мало місце насправді, здогадалися, що перед ними Траян і не переставали кидати в нього дротики, але вбили лише одного вершника, що стояв поруч із ним.

4. Коли вони починали наступ, в небі починався грім, з'являлися веселки, спалахували блискавки, йшов град, зривалися пориви вітру, римляни вражали блискавки, і кожного разу як вони сідали їсти, мухи обліплювали все їстівне і пиття та викликали нудоту.

XXXII. І Траян звідти відійшов і незабаром захворів. Між тим юдеї, що проживали навколо Кірени, вибрали своїм ватажком Андрія, і стали

знищувати римлян та греків, та харчуватися їхнім м'ясом, їхніми внутрішностями прикрашатися, обмацуватися їхньою кров'ю, одягатися в їхні шкори, а багатьох вони розсікали навпіл від голови.

2. Багатьох кидали на розтерзання до диких звірів, інших примушували битися один із другим як гладіатори, так що всіх, хто тоді загинув було близько 220 тисяч. Крім того в Єгипті відбувалося подібне і на острові Кіпр під керівництвом Артеміона, де також загинуло 240 тисяч чоловік.

3. Через ці події, жоден юдеї не повинен з'являтися на Кіпрі, а якщо кого-небудь випадково прижене буря, таку людину одразу вб'ють. Юдеї були підкорені іншими командирами, зокрема Луцієм, якого надіслав сюди Траян.

4. Цей Квінт Луцій був мавром за походженням, стояв на чолі маврів і був префектом плеємного загону, але згодом був засуджений за ганебну поведінку і відправлений додому. Пізніше, коли загрожувала війна з даками, а армія потребувала допомоги маврів, він добровільно з'явився із загonom маврів і здійснив чимало славетних справ.

5. Врешті решт своєю хоробрістю і військовим успіхом у війні з парфянами він досягнув того, що піднявся до звання префекта преторія, досяг консульства і був намісником Палестини. Ці обставини викликали до нього заздрість, а через неї ненависть, що привела його до загибелі.

XXXIII. (117 рік) Траян готувався вдруге вступити з військом у Месопотамію, але загострення хвороби примусило його плисти в Італію, а Публія Елія Адріана він залишив з армією в Сирії. Отже римляни захопили Вірменію і більшу частину Месопотамії, перемогли парфян, але, здавалося даремно приклали стільки зусиль і перенесли стільки небезпек.

2. Оскільки парфяни відмовилися від поставленого їм царя Партамаспата і почали жити за своїми давніми звичаями. Траян підозрював, що причиною хвороби стало отруєння організму, інші вважали, що це через застій крові, яка повинна розтікатися по всьому організму.

3. Таким чином, він був вражений апоплексією й частина його тіла була паралізована, а врешті решт він страждав від водянки. Його відправили в Селіунт у Кілікії, який тепер називається Траянополісом, і там раптово помер, правив він 19 років, 6 місяців і 15 днів.

Отже 68-а книга розповідає про завойовницькі походи імператора Траяна. Перша частина, присвячена дакійським війнам, які закінчилися приєднанням до Римської імперії земель Карпатського регіону. Діон Кассій своїми свідченнями дозволяє реконструювати хід військової кампанії, інтерпретувати рельєфи колони Траяна. Це була сама значна

військова кампанія, в ході якої зіткнулися римська армія (приблизно 200 тис. солдат), та армія даків (приблизно 160 тис.).

Наступна частина книги присвячена східному походу, який закінчився виходом Риму в райони Месопотамії. Це найбільше просування римлян на Сході. Правда, на відміну від дакійської кампанії, східний похід Траяна відомий більш детально у більш пізніх джерелах. Особливий інтерес для історика складають описи землетрусу в Антіохії, географічних віх та знаменитих місцях перебування імператора, які в інших джерелах не зустрічаються.

Таким чином, можна констатувати, що публікація уривку з "Римської історії", зробить можливим використовувати це надзвичайно цікаве джерело для аналізу як римської, так і карпатської регіональної історичної тематики.

Summary

Bandrovsky A.

External policy of the Roman empire during government of the emperor Trajan (on the data Dion Cassius)

The article contains comments and translation 68 books of the "Roman history" by Dion Cassius, devoted to time of government of the Roman emperors Nerves and Trajan. The basic contents of a source this description of events of European and east policy of the Roman history.

Література

- Виннер Р.Ю. Очерки истории Римской империи. - Берлин, 1923. - 434 с.
- Классонская Ю.К. Паннония в I - III веках н.э. - М., 1973. - 253 с.
- Borzsak J. Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken. - Budapest, 1936. - 52 s.
- Dio's Roman history / With an Engl.transl. by E.Cary. - Cambridge, 1954-1955. Vol. I-IX.
- Dionis Casii Coecetani Historia Romana. Cum annotationibus Ludovici Dindorfii. - Lipsiae, 1864. - Vol I-V.
- Millar F.A. A study of Cassius Dio. - Oxford, 1964. - 239 p.
- Oliva P. Pannonia a počátky krize Římského impéria. - Praha, 1959. - 358 s.